

Модернізм. Мистецький контекст

Опрацюйте поданий матеріал за планом і виконайте запропоновані завдання.

ПЛАН

1. Доба кризи та песимізму.
2. Форми переживання кризи.
3. Виникнення модернізму.
4. Символізм як літературний напрям.
5. Ознаки імпресіонізму.

I. Доба кризи та песимізму

1. Прочитай поезію Поля Верлена «Тривога».

Тривога

*Природо, не торка мене твоя краса –
Ані ліси й поля з їх гойними дарами,
Ані веселчасті ранкові панорами,
Ні журних вечорів торжеств енна яса.
Мені смішні усі мистецтва чудеса,
Поезія, і спів, і древні грецькі храми,
Соборів пишний блиск, їх велеліпні брами,
Й дзвіниці, що стримлять в порожні небеса.
Не вірю в Бога я, глузую із людей,
Все заперечую – знання, мораль, ідеї...
Любов? Не хочу знати тих вигадок старих.
Життям утомлена, пройнята жахом смерті,
Моя душа – мов бриг, що поміж хвиль і криг
Щомиті жде кінця в безжальній круговерті.*

Переклад М. Лукаша

Чому поезія має таку назву?

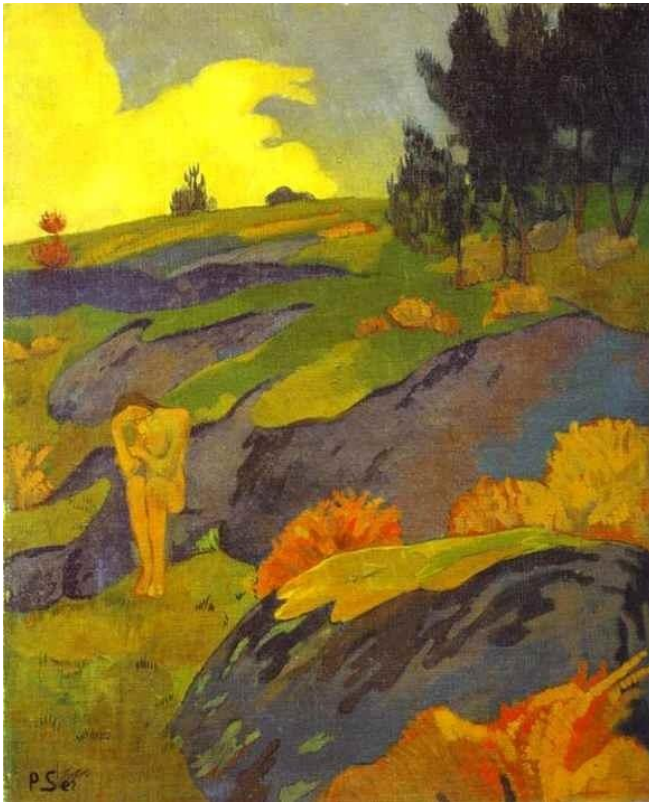
Зістав свою відповідь з нижчевикладеним матеріалом.

Вірш П.Верлена є яскравою ілюстрацією трагічного світосприйняття людини кінця XIX – початку XX століття, яка відчувала напругу надзвичайно швидкого розвитку, що виштовхував її з ритму природної інерції. Таким був настрій митців, що обумовив трагічне світосприйняття, настрої безмежного відчаю, гнітючого страху.

Ліричний герой поезії Верлена заперечує все: красу природи, мистецтво, культуру і цивілізацію (знання, мораль, ідеї), Бога («порожні небеса»), любов. Що ж протиставляється всьому світові? Відповідь така – душа ліричного героя, пройнята жахом смерті. Вірш Верлена називається «Тривога», але це слово жодного разу не зустрічається в тексті. **Чому ж саме так називається поезія?** Так, усі протести, усі заперечення ліричного героя передають саме стан тривоги – неспокою, хвилювання (передчуття трагедії і катаклізмів, самотність душі, песимістичне сприйняття світу).

2. Розглянь картини «Меланхолія» П.Серюзе та «Втрачені надії» О.Новаківського.

Дія «Меланхолії» П.Серюзе відбувається в Бретоні – там, де природа знаходиться у якомусь невизначеному стані; низька рослинність і сіре важке небо наповнюють бретонські пейзажі майже містичним сенсом. Меланхолійна печаль оголеної дівчини (дехто називає її «бретонською Євою») майже не контрастує із загальним настроєм пейзажу, виконаного фарбами, які підсилюють враження «потустороннього світу» і надають картині настрою світлої печалі.

«Меланхолія» П.Серюзе

«Втрачені надії» О.Новаківський

Картина «Втрачені надії» відтворює складність переживань О.Новаківського. Це твір, на якому зображений художник з дружиною біля дитячої труни. Правда, твір можна розглядати і як відображення реальної драми, і як надуманої (таких подій насправді художник не переживав). Глибинний зміст картини – внутрішня боротьба митця з самим собою, розчарування в ідеалах минулого, передчуття неясного майбутнього, містичні настрої.

3. Прослухайте п'єсу К. Дебюссі «І місяць не сходить на зруйнований храм»). Яке враження вона справляє?

Клод Дебюссі робить спроби підняти завісу над таємницями підсвідомого і снів, відійти від життя.

Отже, йдеться про загальну кризу духу, літератури та мистецтва, яка починається десь в середині 1880 років і спричиняє переоцінку всіх цінностей XIX століття.

4. Теорії, на яких будувалися нова модерністська література і нове мистецтво.

Вчення німецького філософа А. Шопенгауера.

Ось деякі тези його теорії:

❖ *зовнішня реальність тільки відблеск сліпої волі до життя, пізнати її за допомогою розуму неможливо;*

❖ *соціальна структура – це боротьба егоїзмів;*

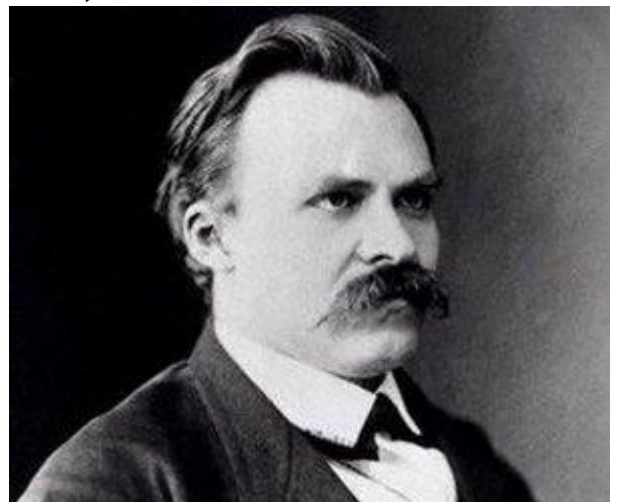
❖ *щастя – це ілюзія, уникнути страждань неможливо;*

❖ *мета пізнання й етики – це самогубство окремої волі, вбивство всіх бажань і співчуття;*

❖ *тільки для обраних, еліти (геніїв, митців) є шлях визволення від волі і страждань – це естетичне споглядання і моральне самоудосконалення, А глибина пізнання залежить від інтуїції митця.*

Погляди німецького філософа Ф. Ніцше)

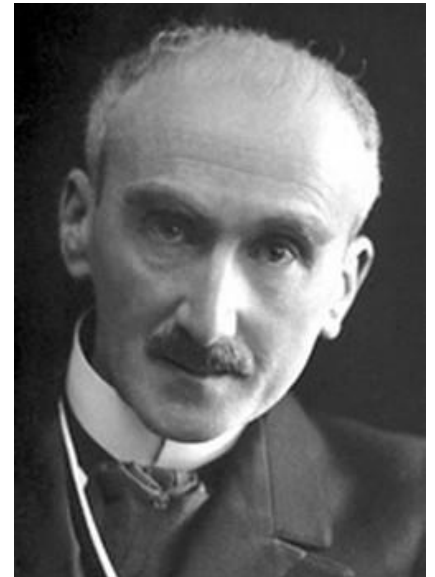
Він виголосив сакраментальну фразу: «Бог помер». Це означало, що всі старі моральні ідеї (і християнство насамперед) він назвав фальшивими і хворобливими. Разом з Богом відійшла певна система цінностей, а людина постала перед потребою вийти за межі старих, зручних відповідей на вічні запитання.

Отже, сам Ніцше провістив початок нової всесвітньої кризи: *«Уся наша європейська культура прямує до катастрофи»*. Але окремі люди, на думку філософа, мають надзвичайні можливості для розвитку духу і життя. Це існування так званої Надлюдини, яка, з точки зору Ніцше, є сенсом землі, найдосконалішою у світі істотою. Оспівуючи культ Надлюдини, філософ проголосив, що *«померли всі боги, залишилася одна людина»*. Увесь світ має служити людині та її життю, тому проголошується гасло *«Усе дозволено!»*

Концепція Надлюдини вплинула на творчість та життя більшості митців, що були сучасниками філософа.

Елітарну концепцію творчості А.Шопенгауера вдосконалював **Анрі Бергсон**, створивши *«інтуїтивну філософію»*. Якщо тільки за допомогою інтуїції можна досягнути глибинну сутність світу, то нове мистецтво має не зображувати, а лише натякати на щось, використовуючи нові художні засоби.

II.Форми переживання кризи

Наступна сторінка розкриє основні форми переживання кризи.

Кризовий стан культури спричинив формування науки, типів культури, побутової поведінки, що водночас були і світоглядом, і художнім стилем, і способом життя.

1.Найпомітніший з них – декаданс. Декаданс був явищем загальноєвропейським. Так, декадентськими умонастроями проникнута творчість як французів Шарля Бодлера, Поля Верлена, Артюра Рембо, так і росіян Олександра Блока, Валерія Брюсова. Це слово перекладається як *занепад*.

Прочитай вірш **Зінаїди Гіпіус «Всё кругом»**

Страшное, грубое, липкое, грязное,
Жёстко тупое, всегда безобразное,
Медленно рвущее, мелко-нечестное,
Скользкое, стыдное, низкое, тесное,
Явно-довольное, тайно-блудливое,
Плоско-смешное и тошно-трусливое,
Вязко, болотно и тинно застойное,
Жизни и смерти равно недостойное,
Рабское, хамское, гнойное, чёрное,
Изредка серое, в сером упорное,
Вечно лежащее, дьявольски косное,
Глупое, сохлое, сонное, злостное,

Трупно-холодное, жалко-ничтожное,
Непереносное, ложное, ложное!
Но жалоб не надо, что жалости в плаче?
Мы знаем, мы знаем: всё будет иначе.

Порівняй поезію з віршем Верлена.

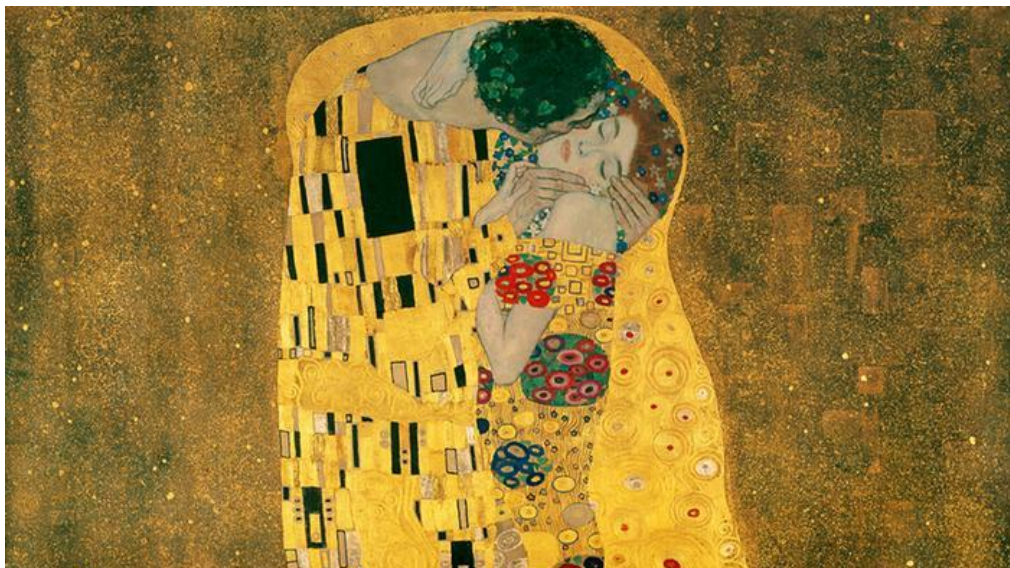
- У чому настроєва спільність двох поезій?
- Чи все так безнадійно песимістично? Про що говорить фінал вірша? Чи є вихід (хоч і уявний) із ситуації відчаю?
- За допомогою слів якої частини мови Зінаїда Гіпіус створює градацію настрою?

Загальні риси декадансу

1. Відчужений від світу герой – надлюдина, обранець.
2. Зацікавленість митців собою, власними витонченими переживаннями.
3. Головні теми – хворобливість і занепад життя, неприйняття навколишнього середовища.
4. Прагнення втекти від цього у світ краси та ілюзій.
5. Провідні мотиви творів – сум, відчай, песимізм, розчарування.
6. Перевага ролі мистецтва над реальністю, прихильність до естетизму та декоративності.
7. Тяжіння до фантастики, містики, ірраціональності.
8. Еклектизм, тяжіння до синтетизму в мистецтві, поєднання різних його видів.
9. Бажання «зупинити мить», змалювати світ у процесі безпосереднього бачення.

Екскурс у світ поезії, образотворчого мистецтва й архітектури.

- Чи дійсно ці твори мистецтва і літератури належать декадансу?
 - Аргументуйте свої висновки.
- Густав Клімт (1862-1918). «Поцілунок».

Естетизм, декоративність, душевний неспокій характерні для картин австрійського живописця Г. Клімта. На квітковому полі з орнаменту й абстрактних форм постає силует пари, що злилася в поцілунку. У колориті картини переважає золотавий тон із яскравими вкрапленням польових квітів і багатого візерунку вбрання. Почуттєвого характеру картині надають виразні лінії, пишний орнамент і духмяний колорит – символ розкоші і декадентства.

- **М. Врубель «Демон».**

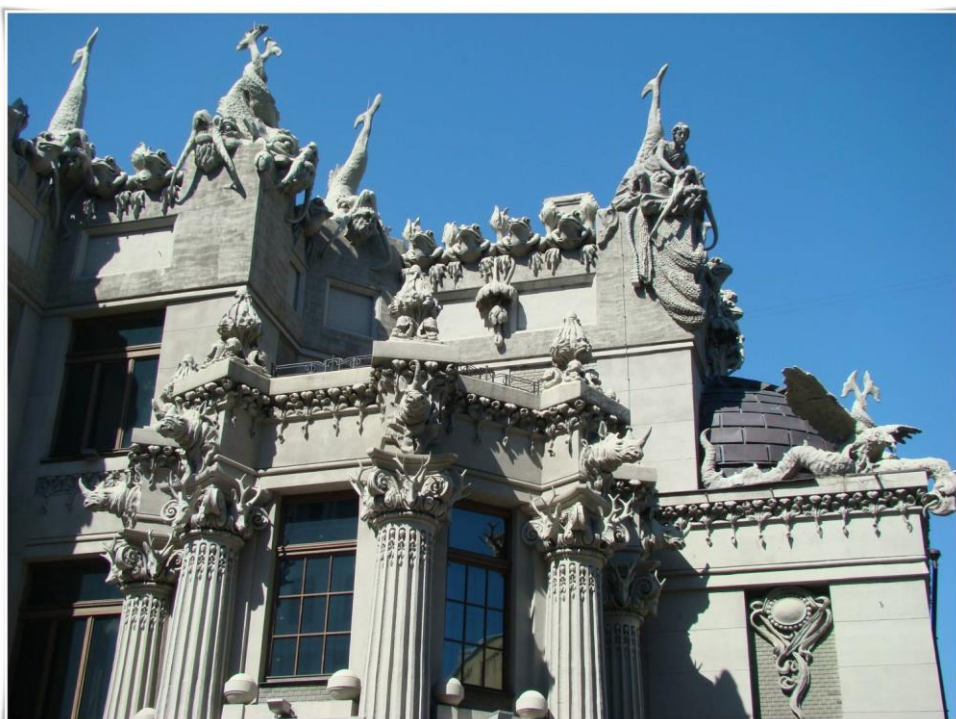

Найсамотніша, зневірена у Всесвіті людина – «Демон» М. Врубеля. Він над нами; весь у тузі, яку ми, пересічні, ніколи не збагнемо. Демон сидить на скелях, яких у дійсності не буває. Вони схожі на гору дорогоцінних каменів. Вони сяють, переливаються, зачаровують глядача.

І сам Демон, і все довкола нього - плід фантазії художника, найтрагічнішої постаті у світовому мистецтві. Мабуть, свій власний сум, відчай митець утілив у цій картині.

Можливо, слід було б додати, що Врубель пов'язаний з Україною, з Києвом, де він працював близько п'яти років, де й розпочав роботу над «Демоном».

- **Владислав Городецький «Будинок з химерами».**

Споруджений у 1902-1903 роках на вулиці Банковій у Києві, він і досі милує людське око. Український архітектор-еклектик поєднав різні види мистецтва - скульптуру та архітектуру. І допоміг йому в цьому київський скульптор Еліо Саля, італієць за походженням. Будинок з химерами типовий для еклектизму. Вирішальним для такого висновку є повне заперечення традиційних прийомів, широке застосування природних мотивів, наявність елементів романтичного символізму в архітектурі з уведенням жіночих фігур у завершення будівлі.

Ще один цікавий культурно-побутовий тип переживання кризи кінця віку – **дендизм**, мистецтво відрізнятись від інших завдяки незвичайному коштовному одягу й аристократичним манерам. Денді, як і декаденти, відмовлялися від природного і природності, протиставляючи їм ненатуральність і красу.

Атмосферу того часу неможливо уявити собі без **естетів** – митців і зазвичай індивідів, які проголосили себе жерцями краси. Справжнім уособленням декадансу, дендизму та естетизму можна вважати Оскара Вайльда.

Такими були умонастрої кінця XIX століття. Без них неможливо зрозуміти глибинного сенсу літератури раннього модернізму.

Декаденти, не в змозі подолати відразу до життя, шукають засобів стимулювання втомлених почуттів і тому поринають у штучне, психологічно перекручене й неприродне. Ця практика поширюється на мистецтво, а також на побут і повсякденну реальність: сексуальні збочення, наркотичний рай, фантастичні розваги за межею реальності й здорового глузду стають не тільки темами творів, але й сценаріями долі багатьох видатних тогочасних митців. Тому декаданс ще називають **виродженням**.

III. Зародження модернізму.

Предтечами модернізму вважають Шарля Бодлера і Фрідріха Ніцше.

Філософія модернізму

Фрідріх Ніцше *Філософський дискурс	Шарль Бодлер *Естетична програма
▪ Бог помер. ▪ Світ- хаос. творець-деміург. ▪ Воля і дія є втіленням мови і мислення. ▪ Натовп – ніщо, надлюдина – все. Історія мертва. ▪ Декаденство – абсурд. ▪ Життя – діонісійська гра.	▪ Сучасність – основа мистецтва. ▪ Домінує Краса та Ідеал. ▪ Митець – дзеркало життя. ▪ Світ змінюється щохвилини, його варто впіймати. Інтелектуалізація літератури. ▪ Ефективність образів. ▪ Парадоксальність думок.

Шарль Бодлер став першим митцем, який привернув увагу до *сучасності* й визначив її відображення *як головну мету мистецтва*. У статті «Художник модерного життя» він писав: «Насолода, що ми її отримуємо від репрезентації сучасного, походить не лише з краси, якою його оздоблено, але також із його суттєвої прикмети – бути сучасним».

На питання, що робити сучасному митцеві, Бодлер відповідає: зосередитися на модерному, сучасному. *Образ сучасного митця* включає денді, фланера, людину світу, людину натовпів, дитину, філософа, обсерватора життя. Потяг до Краси й Ідеалу втілювався в конструюванні особливої поетичної мови, у надзвичайній інтелектуальній формальній дисципліні, в ефектності ритму, в парадоксальності думок, почуттів. Про це яскраво свідчить його книга «Квіти зла».

Словничок:

- Фланер:
не обтяжений справами, блукає без діла.
- Обсерватор:
той, хто спостерігає за життям.
- Дискурс:
аргумент. доведення.
- Парадокс:
це несподівані, дивні думки.

Фрідріх Ніцше заклав *філософський дискурс* модерності. Він безжально визначав і знищив усі ілюзії попередньої епохи. Його праці знаменували бунт проти ери надії, певності, ентузіазму, віри в прогрес, проти механістичності точних наук – ери, якою було ХІХ століття. «Бог помер», - проголосив Ніцше, залишилася людина, яка має стати тим, ким вона є. Тільки тепер людина себе може повністю зрозуміти і реалізувати. Звідси і постала *ідея митця як деміурга (Всевишнього творця)*, який наділяє красою камінь, залізо, дерево. Ця краса разом із логікою, структурою, мудрістю приносить у хаотичний світ порядок і гармонію. Митець або ж філософ у пошуку істини набували статусу «надлюдини». Ті, хто не підпадав під цей критерій, зневажалися (ідея

вивищеності над натовпом, масою). Цю ідею в українській літературі сповідували герої твору О. Кобилянської «Він і вона», Леся Українка, В. Винниченко.

Ще одна ідея Ніцше стосується **волютаризму** (все існуюче у світі є воля до влади, могутності). Крім того, він закликав забути минуле, пережити життя в неісторичний спосіб, що стало б фундаментом справжнього гуманізму. Заперечення минулого було не стільки актом забуття, скільки критичної оцінки самого себе.

Крім Бодлера і Ніцше, своє слово у формуванні світоглядної системи модернізму сказали:

- 1) **З. Фрейд і К. Юнг**, які досліджували підсвідомість;
- 2) **А.Бергсон**, який заперечував раціональні основи пізнання;
- 3) **антрополог Фрейзер**, який своїми дослідженням підривав старі уявлення про походження релігій.

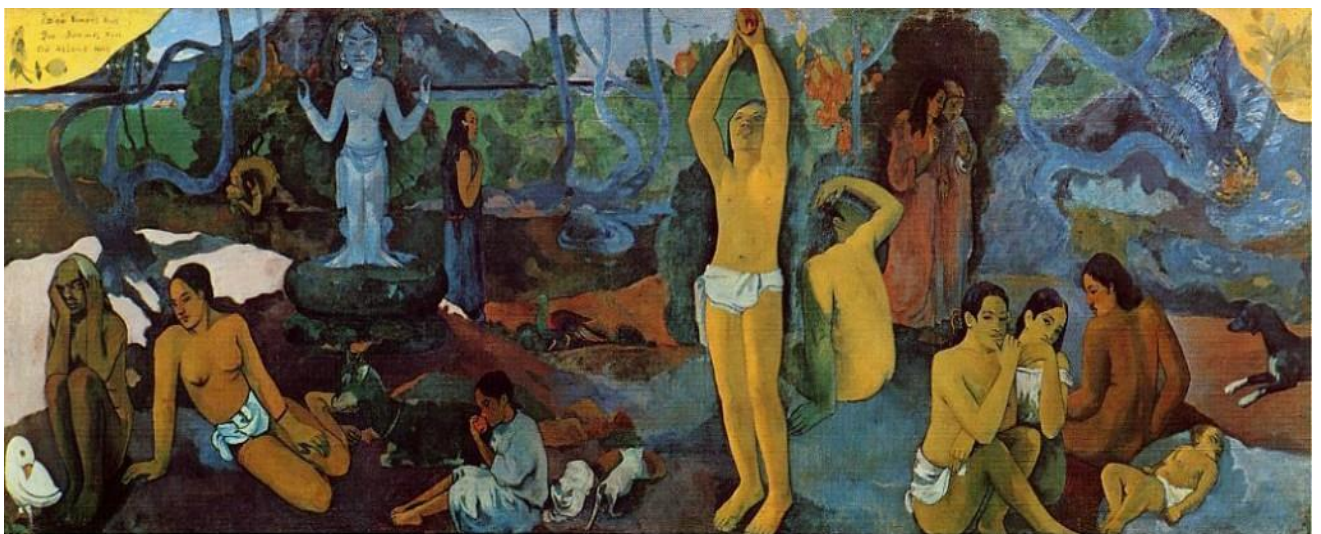
IV. Символізм як літературний напрям.

Найбільш значущий напрям літератури останньої третини XIX століття - **символізм**, зосереджений переважно на художньому зображенні за допомогою символу, тобто знака, багатозначного, алегоричного, абстрагованого образу. Основоположниками раннього модернізму вважають французьких поетів Шарля Бодлера, Поля Верлена, Стефана Малларме, Артюра Рембо.

Одним із найяскравіших представників символізму в малярстві є французький художник **Поль Гоген**. Мотиви для своїх творів він бере із класичних сюжетів історії та міфології. За допомогою власної техніки живопису художник майстерно передає тонкий психологічний, повний символів, ілюзорний світ. **Розгляньте картину**

«Звідки ми прийшли? Хто ми? Куди ми йдемо?». (1897).

На ній змальований життєвий шлях людини від народження до смерті та шлях пошуків самого себе та сенсу буття.

*Проаналізуємо поезію Поля Верлена «Осіння пісня» у перекладі
Г. Кочура*

Неголосні
Млосні пісні
Струн осінніх
Серце тобі топлять в журбі,
В голосіннях.
Блідну, коли
Чую з імлі –
Б'є годинник:
Линуть думки
В давні роки
Мрій дитинних.
Вийду на двір –
Вихровий вир
В полі млистім
Крутить, жене,
Носить мене
З жовклим листям.

На перший погляд здається, що перед нами пейзажна замальовка.
Доведіть, чи так це.

Проблемні запитання:

Яке ще значення має словосполучення «осіння пісня»?

(Осінь у Верлена – це схил життя, «осіння пісня» - це прощальна пісня. Людина відчуває свою смерть, закінчує свій життєвий шлях, живе спогадами про минуле: «линуть думки в давні роки мрій дитинних».)

Які ще символічні образи створюють картину близької смерті ліричного героя?

(«з імлі - б'є годинник». Трагізм фіналу пом'якшується: «Вихровий вир... Крутить, жене, Носить мене З жовтим листям»)

Осінь – це ще і певний настрій. З якими почуттями пов'язане слово осінь у поета?

(Осінь – це самотність, туга, смуток, холод, невлаштованість. Про це свідчать слова «топлять в журбі в голосіннях».)

Висновок. Отже, перед нами не тільки осінній пейзаж, а «пейзаж душі». Сюжетну напругу вірша можна порівняти з наростанням напруги і розв'язкою трагедії. Яка саме трагедія відбулася: втрачене кохання, крах життя, хвороба чи старість, - ми не знаємо, але це не зменшує емоційної дії, посиленої музикою віршів. Ліричне слово має сугестивну (навіювальну) силу: «навіює» чи «підказує» ті чи інші настрої. Чарівності верленівському віршу надають домінуючі сонорні звуки, алітерації (збіг приголосних) та асонанси (збіг голосних). Поет дивовижно поєднує звуки і почуття, слова й емоції.

IV. Ознаки імпресіонізму.

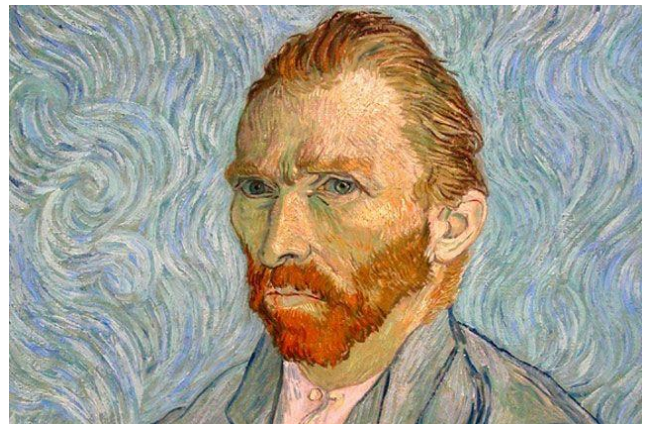
Ще одним напрямом модернізму був імпресіонізм, що сформувався у Франції у II половині XIX ст. Назва виникла після проведення виставки у 1874 році, де була виставлена картина Клода Моне «Враження Схід сонця». (*враження франц. – impression*).

Техніка імпресіоністичного живопису базується на твердженні, що всі відтінки розподіляються на основні і додаткові кольори. Плями кольорові наносяться на полотно швидкими, легенькими рухами пензля і зливаються в одне, якщо розглядати їх з певної віддалі.

Клод Моне «Враження Схід сонця»

В. Гог «Автопортрет»

В. Гог «Соняхи»

Головна ідея імпресіонізму у тому, що у природі жоден колір не існує сам по собі. Єдиним творчим джерелом кольору є **сонце**, яке своїм світлом покриває всі предмети, щомиті подаючи їх у новому кольорі.

Що символізує собою сонце?

К. Моне «Собор в Руані в сонячному світлі» Каміль Піссаро «Буввар Монмартр. Захід».

«Я малюю те, що зараз відчуваю», - зазначав Каміль Піссаро. Культ «першого враження» відчувається і в літературі. Імпресіоністи в літературі вважали, що істина відкривається людині лише в єдину мить (фіксація миттєвих вражень). У літературі представниками імпресіонізму є Альфонс Доде, Гі де Мопассан, Поль Верлен, Стефан Цвейг, Михайло Коцюбинський, Микола Вороний.

Тест для перевірки засвоєння матеріалу

1. Декаденс – це:

- а) визначення кризових тенденцій у мистецтві кінця XIX століття;
- б) модерністська течія кінця XIX ст.. – поч.. XX століття;
- в) ірраціональна філософська течія кінця XIX – поч.. XX століття.

2. Слова в поезії символістів:

- а) завжди мають тільки одне значення;
- б) мають закріплене значення в конкретній поезії;
- в) завжди багатозначні і непроявлені.

3. За А. Шопенгауером, Світова Воля є:

- а) невблаганною злою силою, що вимагає від людей страждань;
- б) вищою силою, що керує людьми і завжди їм допомагає;
- в) втіленням доброти і краси у світі.

4. Тезу «Усе дозволено!» проголосив:

- а) Ж.Ж. Руссо;
- б) В. Дільтей;

в) Ф. Ніцше.

5. Напрямами (течіями) раннього модернізму є:

- а) символізм, імпресіонізм, неоромантизм;
- б) неоромантизм, імпресіонізм, неореалізм;
- в) символізм, імпресіонізм, експресіонізм.

6. Визначають два етапи модернізму:

- а) суб'єктивний і об'єктивний;
- б) ранній і зрілий;
- в) символістський і авангардистський.

7. Інтуїтивізм А. Бергсона заснований на тезі:

- а) наявність інтуїції як такої в людині вже є моментом творчості;
- б) глибинну сутність світу можна досягнути тільки за допомогою інтуїції;
- в) інтуїція є одним із проявів інтелекту людини.

8. Поняття «імпресіонізм» перекладається як:

- а) переживання;
- б) вираження;
- в) враження.

9. Позасюжетні елементи (пейзаж, портрет, інтер'єр і т.д.) в імпресіонізмі:

- а) подають новий ракурс розглядання проблеми;
- б) не несуть інформаційного навантаження;
- в) несуть інформаційне навантаження.

10. Для неоромантизму характерним є:

- а) поглиблення розриву між ідеалом та дійсністю;
- б) миттєві враження та емоції;
- в) художнє зображення за допомогою знака, багатозначного, алегоричного, образу

11. Неоромантизм в літературі – це:

- а) ідейна та стильова тенденція;
- б) самостійна течія в літературі;
- в) загальна назва кількох течій.

12. У творах раннього модернізму людина зображена як істота:

- а) раціональна і логічна;
- б) ірраціональна і неоднозначна;
- в) суспільна і моральна.

Правильні відповіді:

1-а, 2-в, 3-а, 4-в, 5-а, 6-б, 7-б, 8-в, 9-б, 10-а, 11-б, 12-б